

Роман В. Владка "Нащадки скіфів" як науково-фантастичний експеримент

Роман Ткаченко,
кандидат філологічних наук
м. Київ

У статті проаналізовано умови та результати науково-фантастичного експерименту як художнього засобу у романі В.Владка "Нащадки скіфів".

Ключові слова: науково-фантастичний роман, експеримент, скіфи.

Мотив подорожі в минуле за посередництва випадку, магічних чи квазінаукових засобів розроблявся багатьма письменниками. Про це йдеться у романі А.Конан Дойла "Загублений світ", у п'єсі М.Булгакова "Іван Васильович міняє професію", у повісті братів А. і Б.Стругацьких "Важко бути богом", у фантастичному романі А.Беляніна "Моя дружина — відьма". Пригоди наших сучасників у минулому — один з найпоширеніших мотивів масового мистецтва, мультфільмів, телесеріалів, комерційної літератури. Адже люди споконвіку мріють не тільки пізнати, а й екзистенційно пережити незвідане.

Письменники-фантасти, зокрема описуючи далеке минуле, звертаються, як і науковці, до моделювання та експериментування. У фантастичній, науково-фантастичній та історичній літературі моделювання відбувається з різним ступенем достовірності. Художній експеримент, на противагу науковому, вирізняється за змістом (реальність конструйована), метою і результатами. Мета художнього експерименту мусить узгоджуватися з авторською концепцією твору. Результати такого експерименту значною мірою передбачувані й впливають з художнього задуму. Жива зустріч історії з сучасністю потенційно багата на художні ефекти. Це може бути комізм, заснований на невідповідності мовлення, антуражу тощо, як-от у п'єсі Булгакова про царя Івана; такого роду пригоди можуть виявити нові риси героїв, стати для них ініціацією, випробуванням характерів на міцність, моментом істини, перевіркою на справжність дружби чи любові, похвалити розповідь карколомними перипетіями. У науково-художній спосіб митець демонструє "чисте золото правди", добуте в результаті експерименту. За мету дослідження кладемо з'ясувати особливості експерименту, який ставить В.Владко у романі "Нащадки скіфів".

В.Владко відомий передовсім як майстер пригодницького сюжету, автор науково-фантастичного роману "Аргонавти Всесвіту". Однак меншим чи більшим успіхом у масового читача користувались майже всі його романи й повісті. Приміром, роман "Нащадки скіфів" перевидавався в Чехословаччині чотири рази. Основний масив літературно-критичних праць про "українського Жуля Верна" — це численні рецензії, передмови і післямови М.Пивоварова, О.Білецького, М.Владко тощо. Його творчості присвячено окремі сторінки монографії про літературну фантастику Н.Чорної "У світі мрії і передбачення. Наукова фантастика, її проблеми і художні можливості", кандидатської дисертації О.Стужук. На часі — системне вивчення поетики українського фантаста.

Загальновідомо, що відповідь на те чи інше питання залежить від поінформованості, яка дозволяє зв'язати всі "за" і "проти". Щоб підійти до аналітичних висновків у питанні про особливості експерименту в романі "Нащадки скіфів", спробуємо екстенсивно висвітлити (чи, як писав Г.Гадамер, розширити гори-

зонт розуміння) сферу необхідних знань. Такими вважаємо насамперед реконструкцію епох і пов'язану з нею характеристику суб'єктів експерименту, тобто скіфів, з одного боку, і радянських науковців 30-х рр. — з другого. Вважаємо також важливим з'ясувати концепцію науки, якою вона постає у В.Владка, і порівняти, оскільки все пізнається у порівнянні, моделювання скіфського світу у автора "Нащадків скіфів" та бодай в одного-двох інших письменників.

2009 року роман "Нащадки скіфів" (1939—1957) перевидано у видавництві "Веселка". Цей факт свідчить, що, попри незначний наліт радянськості, книжка залишається цікавою для шанувальників пригодницької та фантастичної літератури. Справді, якщо вдається до екранізації, можна було б легко осучаснити членів геолого-археологічної експедиції. Знаки радянської епохи проступають у напівжартівливому, напівсерйозному протиставленні геології як практичної сучасної за духом науки і археології з її "мертвим знанням" (той же мотив в оповіданні П.Загребельного "Печеніги"); у класовій природі соціальної боротьби, у антиклерикальному мотиві неприйняття скіфського пантеону, вірувань, у тому, що першим ворогом посланців з майбутнього виступає віщун; радянським є сюжетний хід, коли герої проникають у скіфське суспільство, щоб влаштувати там революцію. Суто радянська поетика й стилістика опрозрачується у такого роду пасажах, як-от: "Вони мушили перемогти, вони не могли не перемогти! Бо за ними була правда пригноблених, правда страждаючих невольників і бідняків" [1, 339], "Скільки золота одразу! Друзі мої, це гідний подарунок нашій рідній Батьківщині!.." [1, 382]. Але, з другого боку, повстання можна трактувати як прагнення людей до волі і справедливості чи одвічну боротьбу за владу і власність. Усі ці розбіжності або спільність між людьми з різних епох важливо вяснити, щоб окреслити параметри їхньої взаємодії.

До висвітлення науково-фантастичного антуражу український романист ставився надзвичайно відповідально. Перш ніж взятися за написання твору, він перечитував сотні книжок з різноманітних галузей знань. Тому звичаї, побут, історію скіфів у романі В.Владка відтворено досить переконливо. Щоправда, окремі "цікавинки" автор оминув як неістотні чи такі, що можуть небажаним чином вплинути на результати експерименту. Наприклад, нема згадок про звичай курити коноплю чи специфічно скіфське суспільне явище енореїв, скіфських євнухів. Це були заможні скіфи, що виконували жіночу роботу і вдягались у жіноче вбрання через безпліддя, яке розвивалось внаслідок безперервного похідного життя верхи на коні. Слово "скіф" з давньогрецької мови перекладають як "похмурий, недобррозичливий". Перси називали ці племена "саками". Самі скіфи йменували себе сколотами, тобто лучниками. Скіфи були відомі у стародавньому світі насамперед через дивовижну жорстокість. Їхні сагайдаки у Біблії порівнюють з відкритими домовинами. В.Владко розповів про звичай знімати з убитого ворога скальп і про людські жертвоприношення, про "дудки, зроблені з гомілкових кісток людини" [1, 153], однак реальність була ще жадливішою. Коли скіф убивав першого ворога, він пив його кров. З полонених вони здирали шкіру і використовували ті трофеї як рушник або плащ; зі здертої правіці з нігтями робили чохла для сагайдаків; брехливих віщунів спалювали живцем; разом з покійним царем ховали, умертвивши, всю його прислугу, найближчу охорону, дружин, коней. Однак у бою скіфи стояли на смерть, ніколи не були зрадниками, не кидали пораненого товариша на поталу ворогам. З роману дізнаємось, що намети знатних скіфів стояли на возах, що перед входом у намет вішали різнокольорові стрічки, аби відлякувати злих духів, довідуємось про деталі обряду побратимства і про поховання царських скіфів у дніпровських Геррах, про жертovníки, присвячені богу Арею, — високі купи хмизу, на верхечку яких, угору лезом, кріпили меч, чоловіки носили високі повстяні шапки, їхні віщуні гадали на вербових паличках, списи прикрашали зображеннями драконів і птахів, що скіфське вино з кобилячого молока називалось "оксюга-

ла", а сир — "іпака" і багато чого іншого. Роман "Нащадки скіфів" можна без перебільшення вважати енциклопедією скіфського побуту.

Задля правдоподібності живої зустрічі з минулим письменник мусив би додати невідомі науці факти, які могли знати тільки очевидці. І такі факти в романі є. Археолог Дмитро Борисович з'ясував, що скіфи вміли добувати метал, пекти хліб, користувалися послугами зубних лікарів, боялися собак.

І все-таки "Нащадки скіфів" — не історичний роман. Дія твору відбувається у глухому закутку донецького степу, на узгір'ї Зольного кряжу. Члени експедиції несподівано потрапляють у велетенську печеру, де з прадавніх часів, коли врятувалося від землетрусу, живе скіфське плем'я, не здогадуючись про унікальність свого місцеперебування і про те, що за стінами печери вже давно інша епоха, інші люди. На особливості моделювання "паралельного світу" вказує одна промовиста деталь: письменник упродовж кількох сторінок майже ніде не згадує про скіфських дітей. Адже завівши мову про дітей, автор мусив би порушити проблему розвитку, а у цього племені майбутнього нема, протягом тисячоліть їхні обставини лишаються незмінними. Замкнений простір зупинив історичний час. Очевидно, першопричиною такого стану речей міг би стати інформаційний голод, духовна неволя, убогість зовнішніх вражень.

Кульмінацією роману — так само, як і згущенням скіфського історико-етнографічного матеріалу — є розповіді старого воїна Ормада на бенкеті у вождя Сколота про війну Іданфірса з Дарієм та віщуна Дорбатая — про Агафірса і Скіла. Це словесне протистояння стало подієвим та ідеологічним центром твору. Ормад розповідав про славнозвісну війну скіфів з персами у 513 р. до н.е., відому "нащадкам скіфів" з "Історії" Геродота (ще одне підтвердження достовірності писемних джерел для археолога Дмитра Борисовича). З того ж таки Геродота автор запозичив і вклав до вуст Дорбатая перекази про мудреця Анахарсіса (до речі, рідного дядька Іданфірса), що, вернувшись у Скіфію з Греції, був убитий рідним братом Савлієм чи то за поклоніння чужим богам, чи то у боротьбі за владу, і про вождя Скіла, убитого співвітчизниками за зраду рідних богів та звичаїв, перед якими він надавав перевагу грецьким. Жрець Дорбатая доводив, з потаємною думкою посилити свій вплив на плем'я і налаштувати його проти чужинців з майбутнього, що скіфи були могутніми тільки тоді, коли трималися за свою віру в Папая, Табіті, Аргімпасу, Арея та ін.

Незважаючи на очевидні симпатії автора (він підтримує своїх сучасників), проблема вибору у даному разі не така проста, як здається на перший погляд. У глибині конфлікту бачимо одвічне протистояння свого і чужого, національного і загальнолюдського, консервативного і новаторського, традиції і авангарду, віри і розуму, еволюції та революції. Певно, відчуваючи неоднозначність трактування ситуації з убивством Скіла (бо скіфський вождь міг уособлювати поступове, культурно розвинене грецьке начало і водночас, на відміну від мудрого Анахарсіса, справді, розпусту і зраду), автор спростив її, щоб не лишити шансів ідеологічному тлумаченню Дорбатая, перевів проблематику у суто матеріальне річище: Дмитро Борисович твердить, що Скіл загинув, оскільки представляв інтереси грецьких купців-колонізаторів. Суто радянська інтерпретація конфлікту "вивела за дужки" комплексу переживань, пов'язаних з любов'ю до рідного народу, релігійні вірування, знехтувавши принципом історизму на користь авторської концепції. Специфічно

національне визнається тою мірою, наскільки може піддаватися модернізації або тлумачитися в загально-людському, інтернаціональному контексті.

Археолог і поет Б.Мозолевський написав чимало віршів на "скіфську" тему. Скіфську історію поет реконструював, підкреслюючи те спільне, доглибно людське, що могло б об'єднати скіфів і його сучасників. Перебираючи на себе роль поета історик Б.Мозолевський користувався іншими методами. Адже історична реконструкція не може адекватно, повною мірою відновити минуле. Натомість згодяться міф, інтуїція, анамнез, актуалізація архетипів, генетичної пам'яті. Ці засоби дозволяють глибше осмислити внутрішній світ наших предків. Хоч як парадоксально, проте, щоб глибше відчувати дух історії, спізнати правду, треба відволіктись від неістотних історичних подробиць. І романіст, і поет, щоб відтворити духовний зв'язок поколінь, однаково вдаються до міфологізації історії, але на принципово різній культурній основі, у В.Владка вона інтернаціональна, у Б.Мозолевського — українська. У "скіфських" віршах Мозолевського незрівнянно більше українського колориту.

Романи В.Владка містять, на диво, обмаль українських реалій. Його персонажі є світоглядом радянськими людьми. Вони ніколи не забувають про свій обов'язок перед Батьківщиною. За духом і настроєм позитивні герої В.Владка не можуть бути кимось іншим, аніж колективістами. Один з керівників повстання, грек Роніс, тільки на мить може перейнятися почуттям помсти і тут же осмикує себе, тому що помста шкодить загальній справі: "Коли та ненависть охоплює мене, я забуваю тоді про загальну справу і мрію лише про жорстоку помсту Дорбатаєві... помсту за всіх моїх братів, яких він закатавав!" [1, 336]. Утім, український колорит не обмежується географією подій. Переважно у критичні моменти герої роману, між іншим, так само, як і в "Аргонавтах Всесвіту", цитують народні прислів'я і приказки. Наприклад: "Або добути, або дома не бути" [1, 299], "Як стукне, так і гукне" [1, 135], Артемові навіть спала на думку народна пісня: "Гей, у лісі, в лісі стоять два дубочки, гей, схилюлись два дубочки, та й схилюлись верхи до купочки..." [1, 79]. Прислів'я, приказки, фрагменти пісень служать тут джерелом народної мудрості, народного духу і сили, засвідчують демократизм персонажів. Крім того, детально виписаний ритуал посвяти у побратими через століття перегукується з таким же явищем у запорозців. Лист царя Іданфірса перському царю Дарію гузливим тоном скидається на славнозвісний "Лист запорожців турецькому султану": "Ніколи я й мої воїни не тікали ні від кого з переляку, ні від кого не тікаємо ми й тепер. Мій народ робить те саме, що робив і до того, як ти сюди прийшов, і що робитиме, як ти звідси підеш. Мій народ кочує, як робить те завжди. І я зовсім не поспішаю битися з тобою, бо в мене без тебе є чимало справ" [1, 218]. "Певною мірою, — пише сучасний лікар-психотерапевт О.Стражний, — світогляд скіфа виявився в ментальності козака-запорожця. По-суті, це один образ — жорсткий, гордий воїн із розвинутим почуттям власної гідності" [2, 67]. Однак український аспект у творі ніде спеціально не наголошено. Назва "Нащадки скіфів" говорить більше про загально-людський зв'язок, ніж родовий і національний. Вона є

чимось на зразок "нащадки лицарів" або "нащадки Прометея", свідчить про незнищенність винахідливості, мужності, гідності, свободи духу. Учасники експедиції у скіфському таборі виявились рівними серед кращих.

Наука у романі "Нащадки скіфів" служить інструментом порозуміння між народами, епохами, поколіннями. У прямому сенсі, якби Дмитро Борисович не володів давньогрецькою мовою, геологам серед скіфів велося б скрутно. У такий спосіб вирішилась давня суперечка між археологом і начальником експедиції геологом Іваном Семеновичем з приводу важливості їхніх дисциплін. Якщо геологія забезпечує людство корисними копалинами, то історія плекає духовні скарби, формує особистість. Пройде кілька років після виходу книги у світ, розпочнеться війна, і О.Довженко писатиме у щоденнику про жахливий занепад культури, зокрема культури війни, брак патріотизму і патріотичного виховання як про вирішальні причини втрат у перші роки битви з фашизмом, а Сталін, очевидно з огляду на ці обставини, запровадить бойові ордени з іменами Суворова, Кутузова, Богдана Хмельницького. Проте наука не була єдиним і головним засобом порозуміння. Науку автор і його герої розуміли у суто просвітницькому ключі. Наукові істини виконували роль допоміжного засобу на шляху до свободи, рівності, братерства. Ще І.Франко, цілком у дусі з автором роману "Нащадки скіфів", писав: "Все, що тільки знання відкриває, а думка утворює, — все те праця перетворює в річ, в чин, в життя і дає їх до рук новим поколінням робітників як зняряддя і натхнення для подальшої праці, для подальшої боротьби" [3, 437 — 438].

Експедиція шукала в печері скіфське золото. Золото було знайдено. Але найголовніший здобуток подорожі в іншому — учасники експедиції знайшли прихильність і дружбу простих скіфів. Недаремно портрет над входом у бічне відгалуження печери, де Проніс сховав скарб, дивним чином нагадував Варкана, Артемового побратима. Згадка про Варкана у фіналі твору знаменує реалізацію головної мети науково-фантастичного експерименту, значно важливішої за пошуки золота: знайти спільну мову з прапредками. Зустріч минулого з майбутнім виявилась взаємно продуктивною. Гості з прийдешнього помудрішали й змужніли, а серед скіфів, унаслідок цих відвідин, зародилось духовне сум'яття, прагнення до змін. Можливо, "законсервоване" у гігантській печері скіфське плем'я асоціювалось у письменника з радянським суспільством і актуалізувало ту очевидну істину, що без знання минулого збідніє душа і дух людини так само, як без духовної потреби у змінах ми приречені на рух по колу.

Перспективу цього дослідження вбачаємо у дальшому осмисленні літературною теорією наукового експерименту як художнього засобу, у відтворенні повноцінного історико-літературного контексту роману "Нащадки скіфів".

Література

1. Владко В. Нащадки скіфів: Роман. — К.: Веселка, 2009. — 390 с.
2. Стражний О. Український менталітет: Ілюзії. Міфи. Реальність. — К.: Книга, 2008. — 368 с.
3. Франко І. Наука і її взаємини з працюючими класами // Ю.О. Федів, Н.Г.Мозгова. Історія української філософії: Хрестоматія. — К.: Україна, 2011, 512 с.

Роман Ткаченко. Роман В. Владко "Потомки скифов" как научно-фантастический эксперимент

В статье анализируются условия и результаты научно-фантастического эксперимента в романе В.Владко "Потомки скифов".

Ключевые слова: научно-фантастический роман, эксперимент, скифы.

Roman Tkachenko. The novel by V.Vladko "Descendants of Scythians" as science fiction experiment

In the article the terms and results of science fiction experiment are analyzed.

Key words: science fiction novel. experiment, Scythians.